

VEDOUcí PŘEDSTAVITELÉ KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA V NOVÉM BIOGRAFICKÉM SLOVNÍKU

JAN KRLÍN

Biografická encyklopedistika si získala renomé v Československu již před rokem 1989. Bylo to zejména zásluhou bývalého Encyklopedického ústavu ČSAV a takových osobností, jako je například Josef Tomeš. Po roce 1989 byly publikovány biografické slovníky v neobvyklém počtu, ne všechna díla ovšem byla dostatečně kvalitní. Jedním ze směrů rozvíjení biografické encyklopedistiky je mapování personálních sítí jednotlivých stran a politických proudů a jejich představitelů. Vydání se dočkaly velmi kvalitní biografické slovníky představitelů sociálnědemokratického a křesťanskodemokratického politického proudu¹ i slovník parlamentní reprezentace politických stran.² Komunistická strana Československa iniciovala vznik vlastního biografického slovníku naposledy na počátku 60. let.³

Vydání slovníku představitelů komunistického proudu se ujal Ústav pro studium totalitních režimů a úkolu se nakonec přes různé peripetie a časová prodlení zhostil se ctí. Autorský kolektiv tvoří čtyřicet osm českých a slovenských historiků z vědeckých institucí, univerzit a archivů. Mezi mnoha autory tohoto monumentálního díla uvádíme loni zemřelého Jana Gebharta, Zdeňka Doskočila, Stanislava Kokošku, Miroslava Londáka, Jana Mervarta, Michala Pehra, Jiřího Pernese, Jana Peška, Jakuba Rákosníka, Vítězslava Sommera či Ondřeje Vojtěchovského. Z pracovníků Národního archivu se do projektu zapojili Jiří Křesťan, Jakub Šlouf a Martin Trepěš, jako lektor se uplatnil dlouholetý pracovník NA Jaroslav Pažout.

Nejprve se stručně zmíním o úloze komunistické strany v dějinách Československa. Komunistická strana zaujímala jedno z nejvýznamnějších politických postavení v českých a slovenských dějinách 20. století. Její vliv nebyl omezen pouze

1 Tomeš, Josef: Průkopníci a pokračovatelé: osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2005. Biografický slovník. 2. rozš. vyd. Praha 2005; Pehr, Michal a kol.: Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích. Praha 2007.

2 Tomeš, Josef a kol.: Tváře našich parlamentů: 150 let parlamentarismu v českých zemích 1861–2011. Praha 2012.

3 Příruční slovník k dějinám KSČ, sv. 1–2. Praha 1964.

na období 1948–1989 (od roku 1960 měla dokonce ústavně garantovanou vedoucí úlohu ve státě). KSČ byla silnou stranou už od roku 1921, kdy byla založena. Byla dokonce vzhledem k počtu členů a obyvatelstva Československa nejsilnější komunistickou stranou v Evropě. Téměř po celou dobu První republiky stál tento silný názorový proud v opozici vůči stávajícímu establishmentu. Po mnichovské dohodě a vyhlášení Protektorátu zaujímala KSČ významné místo v domácím a zahraničním odboji.

Určitý problém měla v období 23. 8. 1939–22. 6. 1941 v souvislosti s paktem Ribbentrop – Molotov. Tehdy byly vlastně jejím nepřítelem západní státy. Po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem již byla pozice KSČ jasná. Během následujícího období až do konce války se stala rozhodující silou Národní fronty spolu se svou slovenskou částí KSS. V poválečném období tzv. Třetí republiky se stala hegemonem na politické scéně. Nahrávala jí i tehdejší mezinárodní situace, kdy po strašných zkušenostech II. světové války celá Evropa směřovala doleva. KSČ ovládla nejdůležitější ministerstva. Dovedla na svou stranu získat lidové masy. Ve volbách v květnu 1946 získala KSČ 40% hlasů, nejvíce v okrese Tachov – 70,45%. Na Slovensku získala nejvíce, 61,42%, opoziční Demokratická strana, ale nebylo jí to nic platné, protože její vliv i pomocí politických procesů postupně KSS eliminovala.

Komunisté postupně posilovali svůj vliv v masových organizacích a ve státní správě. Po „Vítězném únoru“ 1948 se komunisté chopili moci na dlouhých 41 let. Jejich vláda byla lemována opuštěním původní československé cesty k socialismu a obdobími politických procesů. Byly vedeny procesy s nekomunisty. Byly odstartovány politické procesy s čelnými představiteli KSČ. Na venkově se zatím prosazovala kolektivizace. Byly vedeny procesy s církevními představiteli.

V mezinárodním kontextu se Československo inspirovalo probíhajícími politickými procesy v Albánii, Maďarsku a Bulharsku. Mezinárodní situace se vyvíjela v roztržce SSSR a Jugoslávie, nastal tzv. boj proti titoismu. Napětí se zmírnilo po smrti Stalina a Gottwalda. Není na místě zde podrobně rozebírat dějiny 20. století. Jen ve stručnosti zmíním Chruščovův projev na XX. sjezdu, který odstartoval období tání. Ale téhož roku sovětské tanky potlačily povstání v Maďarsku. V Polsku zasáhli místní komunisté vlastními silami. V Československu proběhly nepokoje v souvislosti s tzv. měnovou reformou v Plzni v červnu 1953. Byly ale rychle potlačeny.

V roce 1956 v ČSR neproběhly žádné významnější nepokoje. V roce 1960 byla přijata nová socialistická ústava, konstatující, že socialismus zvítězil a kodifikovala vedoucí úlohu KSČ.

V mezinárodním měřítku hrozila v roce 1962 jaderná válka kvůli rozmístění sovětských raket na Kubě. V roce 1962 došlo k tzv. kubánské raketové krizi, když Sovětský svaz umístil rakety středního doletu na Kubu jako reakci na umístění amerických raket v Turecku. Krize byla vyřešena smírně.

V roce 1964 vstoupila americká vojska do jižního Vietnamu na podporu tamního protikomunistického režimu. V letech 1966–1969 probíhala v Číně kulturní revoluce. Na blízkém východě proběhla roku 1967 tzv. šestidenní válka mezi Izraelem a Sýrií, Jordánskem Irákem a Egyptem. V ČSSR docházelo od počátku 60. let k postupnému uvolňování především v kulturní sféře (viz sjezd spisovatelů 27.–29. června 1967). V té době byl prezidentem a generálním tajemníkem ÚV KSČ Antonín Novotný. Jedním z důvodů jeho odvolání na počátku roku 1968 byla jeho averze vůči slovenským požadavkům. Vystřídal ho Alexander Dubček. Bylo zahájeno období „Pražského jara“, rozsáhlé uvolnění ve straně i společnosti. Ostatní socialistické země s výjimkou Jugoslávie a Rumunska vývoj v ČSSR nepodporovaly. Slibně se rozvíjející obrodný proces ukončily sovětské tanky spolu s armádami dalších čtyř států Varšavské smlouvy.

Představitelé obrodného procesu byli převezeni do Moskvy, kde pod nátlakem podepsali tzv. moskevský protokol (s výjimkou Františka Kriegela). Protokol otevřel cestu k likvidaci obrodného procesu, uznání tzv. bratrské pomoci a normalizace společnosti. Našli se jen čtyři poslanci, kteří hlasovali proti schválení moskevských protokolů. Alexander Dubček ještě podepsal tzv. pendrekový zákon, umožňující rychlé odsouzení účastníků nepokojů. 16. ledna 1969 se na protest proti normalizaci společnosti upálil student Jan Palach, který měl ještě několik následníků.

Další důležitou událostí byla tzv. hokejová revoluce v březnu 1969, kdy česko-slovenští hokejisté porazili na mistrovství světa ve Švédsku hokejisty sovětské. Vyvolalo to masové nepokoje, když pravděpodobně nějaký provokatér hodil dlažební kostku do výkladu sovětského Aeroflotu. Konzervativní síly ve straně toho využily k sesazení Alexandra Dubčeka a jeho nahrazení Gustávem Husákem. Opozice se ještě naposledy postavila normalizaci při nepokojích v srpnu 1969, potlačených čs. armádou a lidovými milicemi. Poté začalo období tuhé normalizace. Vody normalizace trochu zčeřil dopis Václava Havla Gustávu Husákovi z 8. dubna 1975, ve kterém se zmiňuje o pokračující apatii a normalizaci ve společnosti.

Na přelomu let 1976–1977 vznikla Charta 77. Byla to neformální občanská iniciativa, která kritizovala politickou a státní moc za nedodržování občanských a lidských práv, k nimž se zavázala při podepsání závěrečného aktu konference o spolupráci a bezpečnosti v Evropě v Helsinkách v roce 1975.

Signatáři úvodního prohlášení a lidé kolem nich vytvořili neformální opoziční skupinu. Ta stála v čele boje proti režimu. Mezi její příznivce patřili reformní komunisté, katolíci a evangelíci i např. Zelení. Charta vydávala prohlášení o situaci v Československu. Aktivnější na veřejnosti začala být až na konci 80. let v éře M. Gorbačova, F. Mitteranda, R. Reagana, M. Thatcherové, papeže Jana Pavla II. a polské Solidarity i reformem v Maďarsku. První veřejná demonstrace po devatenácti letech se konala k 28. říjnu 1988, další 17. listopadu, třetí pak jako první

povolená 14. prosince při příležitosti návštěvy F. Mitteranda v Praze. Následujícího roku se konaly demonstrace v lednu – tzv. Palachův týden, kdy režim zase brutálně zasáhl. Mezitím se k moci dostala v Polsku Solidarita, liberalizoval se režim v sousedním Maďarsku. Začal masový exodus východních Němců přes nově otevřené maďarsko-rakouské hranice, nebo přes západoněmeckou ambasádu v Praze. Čs. opozice se k výročí 21. srpna, nebo 28. října příliš neangažovala. Dalším významným dnem byl 17. listopad. Tady byl domluven pietní pochod na Vyšehrad mezi zástupci studentských iniciativ a Městského výboru SSM. Jak je známo, při zpáteční cestě bylo čelo průvodu dovedeno na Národní třídu. Zde byli studenti obklíčeni a zbiti policisty. Začala sametová revoluce. KSC přišla o vedoucí úlohu a rozpadla se.

Téma činnosti KSC je stále velmi přitažlivé. Věnovala se mu obsáhle již oficiální komunistická historiografie. Z uvedeného přehledu je jasné, že v dějinách KSC se uplatnila plejáda osobností zcela různorodých.

Po roce 1989 se otevřely široké možnosti studia v archivech o vnitřní situaci ve straně a její politice. Navzdory mnoha vydaným publikacím na toto téma stále ještě zdaleka nemůžeme říci, že téma KSC už je zpracováno. Doposud nevznikla syntéza, shrnující pro české dějiny mimořádně důležitou sedmdesátiletou činnost KSC.

Nyní k vlastnímu slovníku:

Dvoudílný biografický slovník vedoucích funkcionářů KSC (1921–1989) obsahuje hesla 326 osob, které zastávaly vedoucí politické funkce v KSC od jejího vzniku až po pád režimu na konci roku 1989. Zahrnuje medailony předsedů a generálních tajemníků strany, politbyra a předsednictva, ale i členy ilegálního vedení strany za druhé světové války.

V úvodní studii na s. 13–20 se dozvídáme, že osobnosti byly do slovníku zařazovány mimo jiné podle znalce archivního fondu ÚV KSC Františka Štveráka, archiváře Národního archivu, který vydal velmi důležitý pramen k dějinám KSC: Schematismus k dějinám KSC.⁴ Publikace obsahuje základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany. Z této publikace čerpali autoři slovníku množství informací k jednotlivým funkcionářům. Ve slovníku chybí např. Václav Kůrka, Arnošt Weidner a Jan Žižka. Jedná se o osobnosti, které byly podle některých údajů členy III. ilegálního ÚV KSC. Tyto osoby jsou ale zmíněny v úvodní studii. Editori publikace uvádějí, že administrativně-institucionální klíč, který byl použit při výběru jednotlivých představitelů, mohl způsobit zařazení některých nevýrazných, někdy epizodicky působících činovníků. Přesto editoři tento postup považují za správný. Umožňuje poznání všech členů nominálně nejvyšších orgánů KSC.⁵ Kromě uvedených činitelů se ve slovníku nacházejí

4 Štverák, František: Schematismus k dějinám KSC (1921–1992). Praha 2010 (II. vydání 2018).

5 Viz Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSC (1921–1989), sv. 1. Praha 2018. s. 15.

i životopisné údaje několika osob, které v nejvyšších orgánech KSČ nepůsobily, ale z různých důvodů tam byly zařazeny. Hrály důležitou roli v jednotlivých etapách vývoje KSČ. Uvedme např. šedé eminence strany Gustava Beuera, Josefa Bubníka, Stanislava Budína, Vladimíra Clementise, Martina Dzúra, Závíše Kalandru, Kurta Konrada, Ludovíta Koreně, Júlia Maurera, André Simona, Ottu Šlinga, Václava Vac-ka a Emanuela Vajtauera.⁶

Kromě toho byl slovník rozšířen i o několik žen-političek KSČ: Mílu Grim-michovou, Anežku Hodinovou-Spurnou, Helenu Malířovou, Julii Prokopovou a Gertrudu Sekaninovou-Čakrtovou.⁷

Jednotlivá hesla byla vypracována podle jasně definovaných parametrů. Nejsou ale šablonovitá. Texty jednotlivých autorů vykazují svébytný rukopis. V případě, když to bylo na základě studia pramenů a literatury možné, objevují se v medailo-nech následující údaje: jméno a příjmení funkcionáře; původní povolání, nejvyšší dosažené stranické, státní či jiné veřejné funkce; datum a místo narození;

datum a místo úmrtí; portrétní fotografie; sociální původ; rodinné zázemí; vzdělání, eventuálně stranické vzdělání; stručný nástin životních osudů, průběh politické kariéry; informace o postojích, které funkcionář během života zastával; přehled hlavní literatury a pramenů k uvedené osobě rozdělené do čtyř skupin: chronologicky řazena vlastní literatura funkcionáře – jeho paměti, knihy, které sám napsal, publikované projevy, články v periodících, u plodných autorů výčet literatury omezen na nejdůležitější tituly; literatura a tištěné prameny pojedná-vající o funkcionáři – Jeho biografie, odborné a popularizační práce, články v ča-sopisech a sbornících, slovníková hesla, publikované prameny, paměti, články v dobovém tisku, studentské závěrečné práce; archivní materiály – osobní fondy funkcionářů, pokud existují, fondy institucí a organizací, v nichž tito představitelé působili. Zde jsou zařazeny i některé materiály dostupné na internetu, nejčastěji v rámci Česko-slovenské digitální parlamentní knihovny;

umělecká tvorba a nepsané – hrané a dokumentární filmy, hrané a doku-mentární seriály, televizní a rozhlasové pořady, beletrie, básnické sbírky, sochy, pomníky, pamětní desky apod.⁸

Obraz politické kariéry se netýká jen jejich působení v KSČ. Zkoumá i členství v jiných politických stranách, ve státních funkcích, orgánech samosprávy a spole-čenských organizací. Snaha je kladena na zdůraznění příslušnosti k různým stranic-kým frakcím a postojů ve zlomových okamžicích historie Československa a KSČ. Rozsah hesel se pohybuje od jedné do osmi normostran. Jak již bylo řečeno, k bi-ografickému slovníku vedoucích funkcionářů KSČ bylo vytěženo rozsáhlé množ-

6 Tamtéž.

7 Tamtéž, s. 16

8 Tamtéž.

ství archivních fondů. Mezi nejdůležitější patří fond ÚV KSČ a ÚV KSS spravované Národním archivem v Praze a Slovenským národním archivem v Bratislavě. V Národním archivu v Praze bylo ještě hojně čerpáno z fondu Policejní ředitelství Praha II. Ve fondu se nacházejí dokumenty týkající se činnosti představitelů KSČ za První republiky. V případě, že osoba vykonávala poslanecký mandát, bylo možno čerpat cenné údaje z Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. Důležité jsou i materiály represivních sil a bezpečnostních složek v Archivu bezpečnostních složek, slovenského Archivu Ústavu paměti národu a Vojenského ústředního archivu, resp. Vojenského historického archivu. Cenné byly i informace z Archivu ministerstva zahraničních věcí. U důležitých odborových předáků bylo možno prozkoumat fondy Všeodborového archivu. U meziválečných komunistických funkcionářů prostudovali někteří autoři archiválie v Ruském státním archivu sociální a politické historie, kde je uložen fond 495 (Komintern).⁹

V ojedinělých případech autoři využívali metodu orální historie a vedli rozhovory s dosud žijícími funkcionáři. Ti jim poskytli svůj pohled na různé události z dějin KSČ. Týká se to hesel Miloše Jakeše, Vladimíra Kabrny, Jiřího Sekery a Zdeňky Tesařové. Údaje o vedoucích představitelích sdělili také jejich příbuzní: Miroslav Hradil (synovec Jozefa Lenárta), Ivan Klinger (syn Evžena Klingera), Kateřina Marková (pravnučka Zdeňka Nejedlého) a Irena Novotná (neteř Pavla Hrona). Někteří dosud žijící představitelé, či příbuzní již zemřelých funkcionářů odmítli svědectví poskytnout, což samozřejmě editoři museli respektovat.¹⁰

Na s. 23–43 publikace následuje obsáhlá studie Jakuba Rákosníka o činnosti a vývoji KSČ za První republiky. Uvádí zde např., že léta 1921–1924 byla léta stabilizace strany. Druhou fází představuje období 1924–1929. Tehdy mladá generace v čele s Klementem Gottwaldem, tzv. karlínští kluci, ovládla stranu. Třetí fáze 1929–1935 vychází z teorie o sociálfašismu a bojové taktiky třídy proti třídě. Čtvrtá fáze začíná v roce 1935 po sjezdu Kominterny, kdy byla v boji proti fašismu doporučena komunistickým stranám spolupráce se sociální demokracií. Slovy Zdeňka Kárníka, že nový kurs Kominterny byl míněn opravdu jako nový kurs, směřující k cestě bolševického komunismu k moci. Jak se ukázalo v následujících letech za II. světové války i po ní, byl tento kurs úspěšný.

Následuje rozsáhlá studie Jiřího Pernese o vývoji KSČ v letech 1938–1989 (s. 55–108). Podrobně zde popisuje činnost KSČ za druhé světové války včetně situace po podepsání paktu Ribbentrop-Molotov. Kominternu tehdy vyhlásila válku za oboustranně imperialistickou a za viníka Západ. KSČ bylo doporučeno spolupracovat s německým proletariátem. Situace se změnila po útoku Německa na Sovětský svaz 22. června 1941. Autor článku zde píše o činnosti KSČ za II. světové

⁹ Tamtéž, s. 17–18.

¹⁰ Tamtéž, s. 18.

války. V další části článku se Jiří Pernes zmiňuje o KSČ v letech 1945–1989, o vývoji stranického aparátu a stranického sboru.

Podrobně zde popisuje cestu vedoucí KSČ k „vítěznému únoru“, období politických procesů a čistek v první polovině 50. let i částečné uvolnění po smrti J. V. Stalina a Klementa Gottwalda v roce 1953, i další politické tání po XX. sjezdu KSSS. Uvádí také výsledky XII. sjezdu KSČ, na kterém prezident a první tajemník ÚV KSČ A. Novotný odsoudil kult osobnosti a rozhodl se zevrubně přezkoumat politické procesy 50. let. Provází čtenáře dynamickým vývojem 60. let končících Pražským jarem. Pražskému jaru se podrobně věnuje. Popisuje podrobně stranické prověrky, následující po sovětské okupaci, kdy bylo podle Jiřího Pernese vyloučeno a vyškrtáno ze strany na 470 000 členů. V závěrečné subkapitole svého článku se věnuje období normalizace až do Sametové revoluce (1969–1989).

Z vedoucích funkcí museli postupně odejít všichni vedoucí představitelé Pražského jara a nahrazení lidmi oddanými Moskvě. Zásadním mezníkem se stal XIV. sjezd KSČ 25.–29. 5. 1971, kdy došlo k výměně zbývajících představitelů. Nástup perestrojky a glasnosti ve II. polovině 80. let byl představiteli KSČ podporován jen verbálně. Protože všichni se do svých funkcí dostali za pomoci Moskvy, nechtěli teď, když byl v Moskvě nastolen nový kurz, cokoliv měnit.

Došlo přece jen k určitým výměnám politiků, např. když 17. prosince 1987 odstoupil z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáv Husák a nahradil ho Miloš Jakeš. Z předsednictva ÚV KSČ byl 11. října 1988 uvolněn Lubomír Štrougal, 16. prosince 1988 odstoupil Vasil Biľak, apod. Nově se členy tohoto orgánu stali např. Ladislav Adamec, Jan Fojtík, Miroslav Štěpán či Miroslav Zavadil. Brzy poté přišla sametová revoluce a KSČ se rozpadla. 24. listopadu rezignovali na své funkce tvůrci normalizačního systému Husák, Indra, Jakeš, Fojtík, Adamec a Pitra a bylo zvoleno nové předsednictvo. Jeho členy byli např. Karel Urbánek, který byl zvolen generálním tajemníkem, či Ignác Janák. V tomto složení dlouho nevydrželo, o dva dny později 26. listopadu 1989 byli uvolněni Jozef Lenárt, Miroslav Štěpán a Miroslav Zavadil.

K dalším částem publikace: biografická část knihy je koncipována jako medailony jednotlivých politických osobností (s. 109–687). Přináší mnoho nových informací. U každého funkcionáře je přehledně uvedena jeho publikační činnost i seznam pramenů a literatury o jeho osobě a autor hesla.

Knihy je doplněna soupisem zdrojů fotografií, seznamem zkratk, jmenným rejstříkem, seznamem autorů a lektorů a anglicky psaným resumé.

Publikace se stane užitečnou příručkou pro všechny zájemce o soudobé dějiny, zejména o dějiny Komunistické strany Československa.

Anev, Petr (ed.) – Bílý, Matěj (ed.): Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), sv. 1 – 2, Academia. Praha 2018, 732 + 660 s.